

TRADYCJA WIELKOMORAWSKA I CYRYLO-METODIAŃSKA A WSPÓŁCZESNY KRAJOBRAZ KULTUROWY VELEHRADU

Robert Faracik

The Great Moravian and Cyrillo-Methodian tradition and the contemporary cultural landscape of Velehrad

Abstract: The Czech Republic and Slovakia celebrated in 2013 the 1150th anniversary of the arrival of Saints Cyril and Methodius to the area of Great Moravia. This mission marked the formal beginning of Christianity in this part of Europe. Veligrad, known since the Middle Ages, was widely considered as a centre of missionary activity. The contemporary city of Velehrad is the heir of this rich past and related heritage. In the contemporary cultural landscape of Velehrad we can indicate different overlapping historical layers forming the unique character of the place: the times of the Great Moravian state, the location of the Cistercian monastery in the 13th century, the secularization of the property during the reign of Emperor Joseph I, the arrival of the Jesuits and their educational activity, the formation of national awareness and aspirations for self-determination in the mid-nineteenth century, connected with the birth of the pilgrimage tradition to Velehrad, the times of the communist regime and closure of the monastery, political changes after 1989 related with the return of the Jesuits, the visit of Pope John Paul II and the celebration of the year of Cyril and Methodius in 2013. All these events have left a material trace, as well as enriched the particular genius loci of this place. The 2013 celebration contributed towards turning Velehrad into a centre of dialogue between East and West. Modern exhibition spaces were created from renovated historic buildings. A key element was the creation of the European Cultural Route of Saints Cyril and Methodius and the connecting Velehrad with the network of pilgrimage routes to important spiritual centres of the Czech Republic, Slovakia and neighbouring countries (including Poland). The aim of these projects was to turn Velehrad into a place where both pilgrims and ordinary tourists will be able to enrich their experience and their knowledge, and thus be able to satisfy the need for self-realization.

Keywords: cultural landscape, Great Moravia, Cyrillo-Methodian tradition, Velehrad

Zarys treści: W 2013 r. w Czechach i na Słowacji obchodzono 1150. rocznicę przybycia św. św. Cyryla i Metodego na obszar Wielkich Moraw. Z misją tą łączą się także formalne początki chrześcijaństwa w tej części Europy. Znany od średniowiecza Veligrad powszechnie uznawany był za centrum działalności misyjnej. Współczesny Velehrad jest spadkobiercą tej bogatej przeszłości i całego związanego z tym dziedzictwa. We współczesnym krajobrazie kulturowym Velehradu można wskazać kolejne warstwy nakładające się na siebie i tworzące wyjątkowy charakter tego miejsca: czasy państwa wielkomorawskiego, lokację klasztoru cysterskiego w XIII w., sekularyzację majątku w okresie rządów cesarza Józefa I, przybycie jezuitów i podjęcie przez nich działalności edukacyjnej i formacyjnej, okres uświadamiania narodowego i dążeń do samostanowienia w połowie XIX w. połączonego z narodzinami tradycji pątniczych do Velehradu, czasy reżimu komunistycznego i zamknięcia klasztoru, sprowadzenie na Velehrad zakładu opieki społecznej, przemiany ustrojowe po 1989 r. powiązane z powrotem jezuitów, wizytę papieża Jana Pawła II oraz obchody cyrylo-metodiańskie w 2013 r. Wszystkie te wydarzenia pozostawiły materialny ślad, a także wzbogaciły szczególnie *genius loci* tego miejsca. Wspominane obchody stały się przyczynkiem do prac zmierzających w kierunku stworzenia z Velehradu centrum dialogu między Wschodem i Zachodem. Renowacji poddano zabytkowe zabudowania, tworząc nowoczesne przestrzenie ekspozycyjne. Zasadniczym elementem stały się prace nad uruchomieniem Europejskiego Szlaku Kulturowego św. św. Cyryla i Metodego oraz połączenie Velehradu siecią szlaków pielgrzymkowych z ważnymi ośrodkami życia duchowego Czech, Słowacji i krajów ościennych (w tym Polski). Celem tych przedsięwzięć jest stworzenie z Velehradu miejsca, w którym zarówno pielgrzymi, jak i zwykli turyści będą mogli wzbogacić swoje doświadczenia i wiedzę, a przez to zaspokoić potrzebę samorealizacji.

Słowa kluczowe: krajobraz kulturowy, Wielka Morawa, tradycja cyrylo-metodiańska, Velehrad

Wstęp

Przypadające w 2013 r. obchody 1150. rocznicy rozpoczęcia misji przez Cyryla i Metodego na ziemiach Rzeszy Wielkomorawskiej stały się przyczynkiem do ponownego zainteresowania się tym tematem przez wielu publicystów i popularyzatorów nauki. Na rynku księgarskim Czech i Słowacji pojawiło się wiele nowych publikacji na temat tamtego okresu oraz związków tradycji wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny z przemianami, jakie zaszły na tym obszarze w ciągu kolejnych jedenastu wieków. Początki chrystianizacji ziem słowiańskich, które miały miejsce w obrębie dzisiejszych Moraw, postrzegane są jako kamień milowy w rozwoju współczesnej kultury i tożsamości narodowej zarówno Czechów i Morawian, jak i Słowaków. Mimo że współcześnie Republika Czeska należy do najsilniej zlaicyzowanych krajów Europy, obchody tego jubileuszu odbywały się w zasadzie we wszystkich zakątkach kraju. Podobnie było także na Słowacji. Centrum głównych uroczystości po stronie czeskiej był Velehrad, a na Słowacji Nitra. Velehrad zajmuje w dziejach ziem czeskich niezwykle ważne miejsce, zwłaszcza w nawiązaniu do kształtowania się w XIX w. idei odrodzenia narodowego.

Celem artykułu jest charakterystyka współczesnego krajobrazu kulturowego Velehradu w kontekście wpływów tradycji wielkomorawskiej i cyrylo-metodiańskiej oraz jego roli w rozwoju tego miejsca jako ośrodka religijnego i turystycznego.

Zakres merytoryczny opracowania określają pojęcia użyte w jego tytule. Krajobraz kulturowy rozumiany jest jako „antropogenicznie ukształtowany fragment przestrzeni geograficznej, powstały w wyniku zespolenia oddziaływań środowiskowych i kulturowych, tworzących specyficzną strukturę, objawiającą się regionalną odrębnością, postrzeganą jako swoistą fizjonomię” (Myga-Piątek 2001, 2012). Za tradycję uznano „ogół obyczajów, norm, poglądów, zachowań właściwych jakiejś grupie społecznej, przekazywanych z pokolenia na pokolenie oraz ich ciągłość” (*Słownik języka polskiego PWN*). Tradycja analizowana będzie w kontekście dziedzictwa państwa wielkomorawskiego (czes. Velká Morava) powstałego na początku IX w. na obszarze dzisiejszych Moraw, gdzie od 863 r. działalność misyjną prowadzili bracia Cyryl i Metody. Wraz z nimi pojawił się w tej części Europy stworzony przez nich obrządek słowiański oraz język określany dzisiaj jako staro-cerkiewno-słowiański. Państwo to upadło na początku X w. w wyniku najazdu Węgrów.

Zakres przestrzenny obejmuje Velehrad jako miejscowość wraz z sąsiednią Modrą oraz powiązane z nimi Stare Miasto i Uherské Hradiště. Dzisiejszy Velehrad to wieś leżąca ok. 4 km na północny-zachód od Starego Miasta. Leży w kraju zlińskim, w powiecie (czes. *okres*) Uherské Hradiště i liczy ok. 1,3 tys. mieszkańców. Należy do głównych ośrodków życia religijnego Moraw i całej Republiki Czeskiej.

Prace służące realizacji postawionego celu zasadniczo przebiegały dwutorowo – miały charakter kameralny i polegały na badaniach terenowych. Dokonano kwerendy bibliotecznej z zakresu kultury wielkomorawskiej i jej dziedzictwa zarówno w języku polskim, jak i czeskim. Szczególną uwagę zwrócono na wyniki badań w obrębie samego Velehradu, jak i Starego Miasta i Uherského Hradiště. Pod tym względem niewątpliwie najbardziej wartościowe są pozycje autorstwa Pojsla, wybitnego znawcy historii (w tym historii kościoła), historii sztuki i archiwistyki, urodzonego w Modrej koło Velehradu. Jest on autorem oraz współautorem wielu prac naukowych i popularnonaukowych dotyczących Velehradu i tradycji z nim związanych (m.in. Pojzl 1990, 1997, 2005, 2007; Rašticová i in. 2006). W polskiej literaturze tematyka velehradzka podejmowana jest m.in. przez Górkę SVD (1995, 2006–2007), zwłaszcza w kontekście związków tego miejsca z tradycją ekumenicznych spotkań w ramach tzw. kongresów velehradzkich.

Bogata jest literatura dotycząca Cyryla i Metodego, ich życia i działalności misyjnej, jak i adaptacji idei oraz tradycji cyrylo-metodiańskiej w życiu religijnym i kulturze współczesnej Europy. Na uwagę zasługuje m.in. dwutomowa publikacja *Cyryl i Metody. Apostołowie i nauczyciele Słowian* (Gajek, Górka 1991). Szeroko omawiane są kwestie związków między chrystianizacją Małopolski i Śląska a misją cyrylo-metodiańską na obszarze Wielkich Moraw (Labuda 1988, 1994; Wachowski 1997).

Z nowszych prac czeskich dotyczących obu świętych wymienić można opracowanie Pavlíka (2013), a z prac słowackich Lacko SJ (2011).

Z zakresu badań nad krajobrazem kulturowym na uwagę zasługują przede wszystkim prace Mygi-Piątek (2001, 2008, 2012), Chmielewskiego (2012), Plita (2011) i Ostaszewskiej (2002). Niezmiernie ważna pod tym względem jest działalność Komisji Krajobrazu Kulturowego w ramach Polskiego Towarzystwa Geograficznego, organizującej specjalistyczne konferencje i warsztaty oraz zajmującej się działalnością wydawniczą (m.in. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego). Krajobraz kulturowy jest także przedmiotem badań naukowców czeskich reprezentujących zarówno nauki przyrodnicze (Hadač 1982; Sádlo 1994; Sádlo i in. 2005), jak i nauki humanistyczne (Gojda 2000; 2007; Hájek, Jech 2000; Lapka 2009; Matoušek 2010). Na uwagę zasługują także prace o charakterze popularnonaukowym i eseistycznym (Cílek 2005, 2007).

Badania terenowe obejmujące m.in. inwentaryzację elementów dziedzictwa kulturowego Velehradu i jego najbliższych okolic odbyły się w maju 2014 r. oraz we wrześniu 2015 r. Pracami objęto obiekty bezpośrednio i pośrednio związane z dziedzictwem wielkomorawskim i tradycją cyrylo-metodiańską z uwzględnieniem czasu ich powstania oraz wzajemnych powiązań przestrzennych i funkcjonalnych.

Krajobraz kulturowy

Niewątpliwie spośród pojęć geograficznych krajobraz jawi się jako jeden z najbardziej wieloznacznych i trudnych do ścisłego zdefiniowania, zwłaszcza w kontekście współcześnie zarysowujących się tendencji do poszerzania jego pierwotnego znaczenia, zarówno w obrębie samej geografii, jak i innych dyscyplin naukowych. Także w życiu codziennym coraz powszechniej używa się tego pojęcia, niejednokrotnie w znaczeniu metaforycznym.

Początki wiedzy o krajobrazie w nowożytnym ujęciu geograficznym łączy się zazwyczaj z działalnością Alexandra von Humboldta (1769–1859), nazywanego jednym z ojców nowożytnej geografii. Od jego czasów do dziś dnia powstało wiele definicji krajobrazu, które pierwotnie w dużej mierze odwoływały się do fizycznej, widocznej okiem ludzkim emanacji sił przyrody, stanowiąc właściwie fizjonomiczny wynik działania i nakładania się na siebie poszczególnych elementów środowiska przyrodniczego (Kobyliński 2014). Stopniowo w tym współdziałaniu uwidaczniał się człowiek, a jego życie i działalność nie tylko warunkowane było środowiskiem przyrodniczym, ale stawał się on równoprawnym czynnikiem oddziałującym na poszczególne elementy środowiska, a przez to na krajobraz. Także współcześnie w geograficznym podejściu do badań krajobrazu widoczne są te dwa nurty – przyrodniczy i kulturowy, przy czym coraz częściej zauważalna jest współpraca całego

środowiska naukowego i interdyscyplinarne podejście w badaniach tego dynamicznie zmieniającego się elementu, jakim jest krajobraz.

Niewątpliwie słowem kluczowym współczesnych zainteresowań badawczych jest krajobraz kulturowy, który definiowany jest na wiele sposobów zarówno przez samych geografów, jak i przedstawicieli innych dyscyplin naukowych, szczególnie architektury i urbanistyki, archeologii, socjologii czy psychologii. Spośród licznych definicji (Myga-Piątek 2001, 2012; Plit 2011) wyłonić można główne elementy, które stanowią o charakterze tego zjawiska w ogóle. Krajobraz kulturowy zatem:

- jest częścią przestrzeni geograficznej;
- jest ukształtowany w czasie przez wzajemne oddziaływanie na siebie elementów środowiska przyrodniczego i działalności człowieka (szeroko rozumiana kultura);
- jest zjawiskiem dynamicznym, stale ulegającym zmianom;
- odznacza się specyficzną strukturą przejawiająca się często zróżnicowaniem regionalnym;
- jest zróżnicowany (w tym fizjonomicznie) w zależności od głównego czynnika przekształcającego oraz długości czasu, w którym zachodzą zmiany.

Coraz donioślejszą rolę w badaniach krajobrazu upatruje się indywidualnym odczuwaniu i pojmowaniu krajobrazu, nie tylko w aspekcie fizjonomicznym, z użyciem głównie zmysłu wzroku. Mówiąc o percepcji krajobrazu, zwraca się współcześnie uwagę na multisensoryczne jego postrzeganie innymi zmysłami, m.in. słuchem (Biernat 2008, 2015) czy węchem.

Oddzielnym zagadnieniem jest kwestia przypisywanych krajobrazowi wartości, szczególnie tych niemających materialnego wymiaru, a niezmiernie ważnych ze względu na świadomość indywidualną i grupową. W tym kontekście dyskusja dotyczy różnych aspektów relacji pomiędzy pamięcią historyczną i symboliczną a krajobrazem kulturowym. Ciekawą koncepcję w tym zakresie przedstawił francuski historyk Nora (1984–1992), który rozpoczął dyskusję nad kwestią tzw. miejsc pamięci (franc. *lieux de mémoire*) jako wyznacznika relacji między tożsamością i pamięcią.

Ważnym zagadnieniem są przemiany krajobrazu kulturowego zachodzące w czasie przez m.in. nawarstwianie się elementów kulturowych charakterystycznych dla poszczególnych epok i okresów, jak i powstawanie zupełnie nowych w miejsce wcześniej istniejących, a następnie wyrugowanych świadectw działalności człowieka. Z tego względu krajobraz kulturowy można postrzegać jako swoisty palimpsest, na nowo zapisywaną treścią przestrzeń. Treść ta zajmuje miejsce powstałe po usunięciu z krajobrazu wcześniejszych elementów. W większości przypadków krajobraz kulturowy jest jednak wynikiem stopniowego nawarstwiania się i przebudowy poszczególnych elementów kultury w określonych okresach, kształtowanych pod wpływem aktualnych wydarzeń oraz procesów historycznych, społecznych i gospodarczych. Dlatego też, wykorzystując terminologię geologiczną i archeologiczną, można mówić o szczególnej stratygrafii krajobrazu kulturowego

(Gojda 2007; Myga-Piątek 2012; Kobyliński 2014). Na podstawie analizy struktury krajobrazu można wyodrębnić poszczególne warstwy, określając ich chronologię, powiązania z elementami środowiska przyrodniczego i społecznego czy też wzajemne związki przyczynowo-skutkowe.

Velehrad w tradycji czeskiej

Już w średniowieczu Velehrad stał się znany w ziemiach Korony Czeskiej, a rozgłos przyniosła mu nie tyle fundacja klasztoru cysterskiego, ile związek tego miejsca z tradycją cyrylo-metodiańską. Łączono z tym faktem także Velehrad jako stolicę Kościoła morawskiego, a także siedzibę wielkomorawskiego władcy Świętopełka (I Morawskiego). Wielkim krzewicielem tej idei był król Karol IV Luksemburski, syn Elżbiety Przemysłidki, który tradycję velehradzką ustanowił częścią państwowej ideologii mówiącej o przeniesieniu imperium z Moraw do Czech i bezpośredniej kontynuacji tradycji wielkomorawskiej w państwie czeskim. Zgodnie z ówczesną tradycją czescy Przemysłidzi za sprawą Borzywoja przejęli chrześcijaństwo od Świętopełka, a zatem z państwa wielkomorawskiego. Idea ta przyjęła się, o czym świadczą źródła, np. list króla Władysława II Jagiellończyka datowany na 27 grudnia 1511 r., w którym wskazuje na Velehrad jako miejsce, gdzie swój początek miało morawskie chrześcijaństwo. Wielkim propagatorem idei wielkomorawskiego Velehradu był miejscowy cysters Krystian Hirschmentzel (1638–1703), który w wydanej drukiem publikacji wskazywał na związki tego miejsca z tradycją wielkomorawską (na co miały wskazywać dokumenty z archiwów klasztornych) (Pojsl 1997).

Począwszy jednak od XVII w., postępowała krytyka związków Velehradu z tradycją wielkomorawską i cyrylo-metodiańską. Jednymi z pierwszych byli mnisi – cysters z Zdziaru nad Sazawą (Žďár nad Sázavou) Otto Steinach (1751–1791, właśc. Tadeusz Nepomuk Steinbach) oraz benedyktyn z Rajhradu Josef Bonaventura Piter (1708–1764). W XIX w. historyczne argumenty przeciwko tej teorii przytoczył inny mnich z Rajhradu, znawca historii Moraw, Beda Dudík (1815–1890). Szczególnie intensywnie rozwiązania tego problemu poszukiwano w latach 60. XIX w., co miało związek z przygotowaniem obchodów milenium przybycia św. św. Cyryla i Metodego na Morawy w 1863 r. Doszło wówczas do wyraźnej konfrontacji dwóch sprzecznych z sobą teorii, które reprezentowali w tym okresie: wspomniany Beda Dudík oraz morawski archiwista Vincent Brandl (1834–1901), który wskazywał na potrzebę poszukiwań wielkomorawskiego Veligradu nie w samej miejscowości czy klasztorze Velehrad, ale gdzieś w jej okolicach, zwłaszcza w rejonie Starego Miasta i Uherskiego Hradiště. W pierwszej połowie XX w. do kategorycznego odrzucenia powiązań Velehradu z tradycją braci sołuńskich i państwem wielkomorawskim wzywał morawski archeolog Inocenc Ladislav Červinka (1869–1952). Wraz z Jozefem

Zavadilem (1855–1936) twierdził, że siedziby książąt wielkomorawskich należy szukać w Devinie koło Bratysławy. Ich adwersarzem został kontynuator teorii Brandla historyk Josef Pekař (1870–1937). Kluczowym wydarzeniem stały się badania archeologiczne na terenie samego klasztoru, przeprowadzone w latach 1903–1906 pod kierunkiem Jana Nevčřila (1864–1940). Wykazały one, że klasztor nie stoi na miejscu wcześniej zasiedlonym, a potwierdzeniem argumentów Brandla i Pekařa były badania archeologiczne przeprowadzone w Starym Mieście przez Antonina Zelnitiusa (1876–1957). Nie wskazały one na istnienie w tym miejscu siedziby królewskiej, ale ukazały wyraźne ślady osadnictwa wielkomorawskiego. Wykopaliska w Starym Mieście i w Uherskim Hradiště kontynuowane były w latach 40. i 50. XX w., przynosząc niezbitę dowody na istnienie w tym miejscu dużego ośrodka grodowego, a w zasadzie kilku sąsiadujących z sobą osad, tworzących swoistego rodzaju „aglomerację” wielkomorawską (czes. *Velkomoravská Istaroměstská aglomerace* – termin używany przez archeologów na określenie skupiska osad/grodów w rejonie Starego Miasta) (Pojsl 1997; Rašticová i in. 2006). O roli południowych Moraw w rozwoju państwa wielkomorawskiego świadczyły także odkrycia w okolicach Mikulczyc (badania Josefa Poulřka w 1954 r.) i Brzeclawia (Pohansko, badania Františka Kalouska w 1959 r.).

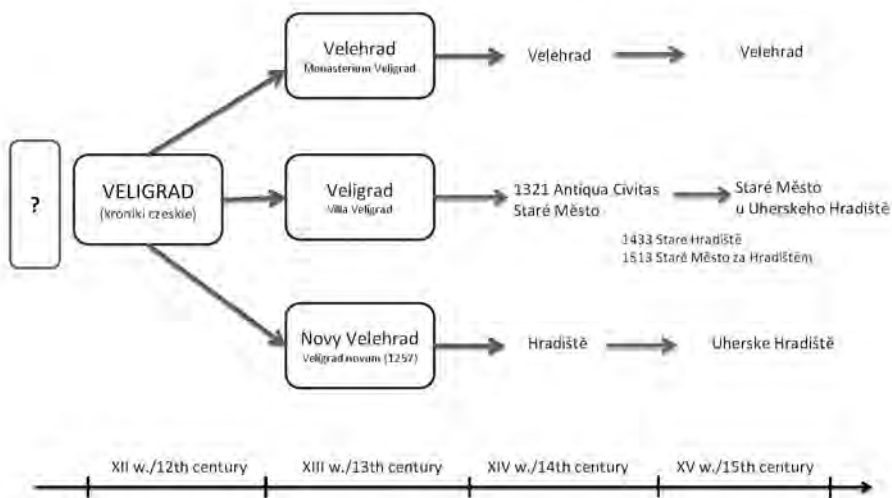
Trwający od lat 60. XIX w. spór o lokalizację wielkomorawskiego Velehradu (Veligradu), a co za tym idzie, także siedziby króla Świętopełka oraz arcybiskupa Metodego (św. Metodego) stał się ważnym naukowym i społecznym problemem, który przez blisko 100 następnych lat funkcjonował w nauce jako tzw. kwestia velehradzka (czes. *velehradská otázka*) (Pojsl 1997, 2006d).

Między Veligradem a Velehradem. Toponim i jego znaczenie dla rozwoju tradycji velehradzkiej

Współcześnie rozwiązanie tej spornej kwestii upatruje się w historii samej nazwy Velehrad, która w zasadzie po raz pierwszy notowana jest dopiero w XII w. pod postacią Veligrad. Pewne jest pochodzenie samego toponimu, który wywodzi się ze starosłowiańskiego *velbjz gorz*, co oznacza w dzisiejszym języku czeskim *veli grad*, a w języku polskim tłumaczyć można jako „wielki gród”. Należy jednak zaznaczyć, że określenie „wielki” może znaczyć nie tylko „duży” czy „potężny”, ale także rozumieć go można jako „ważny”, „znaczący”, a rozszerzając to znaczenie jako „główny” (w j. czeskim *hlavní město* oznacza stolicę). Dlatego też Velehrad utożsamiany był czasami przez historyków ze znanym z Roczników Fuldajskich miejscem określanym jako twierdza Rostislava (łac. *ineffabilis Rastizi munitio*), gdzie w 871 r. doszło do spotkania Świętopełka (który wy dostał się z więzienia frankijskiego) ze Sławomirem. Problem stanowił fakt, iż w żadnym ze źródeł z czasów wielkomorawskich

nie ma wzmianki o Veligradzie. Pojawia się ona dopiero w XII w. w spisie majątku należącego do morawskiego kościoła, sporządzonym przez ołomunieckiego biskupa Henryka Zdika (1126–1150) przy okazji przeniesienia biskupstwa ze starego kościoła św. Piotra do nowej świątyni, kościoła św. Wacława na ołomunieckim zamku. Wśród wymienianych nazw wsi dwukrotnie pojawia się Veligrad – w jednym przypadku chodzi o wieś przynależną kościołowi w Brnie, a w drugim przynależną kościołowi parafialnemu w Spytivněvgradzie (dzisiejszy Spytihněv). Pierwsza ze wspomnianych wsi nie jest już później wymieniana, a drugi Veligrad to dzisiejsze Stare Miasto (Pojsl 1997).

Sytuacja nazewnicza komplikuje się w XIII w. Wiąże się z tym fakt lokacji w sąsiedztwie wsi Veligrad cysterskiego klasztoru, któremu nadano taką samą nazwę jak osadzie. Pojawiają się odtąd dwa toponimy Veligrad: dla oznaczenia leżącej na prawym brzegu Morawy wsi (łac. *villa*) oraz dla pobliskiego klasztoru (łac. *monasterium*), którego nazwa stopniowo przyjmuje formę Velehrad. W 1257 r. król Przemysław Otakar lokuje na wyspie na Morawie, w bezpośrednim sąsiedztwie Veligradu, królewskie miasto, którego główną funkcją miała być obrona Moraw przed najazdami Węgrów. Spór o miejsce na lokację miasta król wiódł z klasztorem velehradzkim,

Ryc. 1. Toponim Veligrad/Velehrad w okresie XII–XV w.

Fig. 1. Toponim Veligrad/Velehrad in the period from the 12th to 15th century

Źródło: opracowanie własne.

Source: author's own work.

będącym właścicielem tego terenu. Po uzyskaniu zgody wyższych przełożonych zakonu cystersów (klasztór w Plasach) król na dowód wdzięczności nazwał miasto Nový Veligrad (łac. *Veligrad Novum*). Od tego czasu w bezpośrednim sąsiedztwie funkcjonują trzy niezależne struktury osiedleńcze noszące nazwę Veligrad, co wiązało się z coraz większymi nieporozumieniami. Miejscowość Veligrad już w 1321 r. pojawia się w źródłach pisanych jako Stare Miasto (Staré Město, łac. *Antiqua Civitas*). Nový Velehrad otrzymuje nazwę Hradiště, a w konsekwencji swojej obronnej funkcji przed atakami Węgrów przyjmuje miano Uherské Hradiště. Nazwa Veligrad w wersji Velehrad stała się odtąd jedynie nazwą klasztoru oraz powstającej stopniowo wokół niego wsi (ryc. 1). To przeniesienie nazwy z miejscowości na klasztor w konsekwencji spowodowało także przeniesienie tradycji, które średniowieczne kroniki wiązały z Veligradem jako siedzibą królewską i biskupią Wielkich Moraw (np. czeska rymowana kronika Dalimila z przełomu XIII i XIV w. czy Kronika Přibíka Pulkavy z Radenina spisanej po 1374 r. z inicjatywy Karola IV).

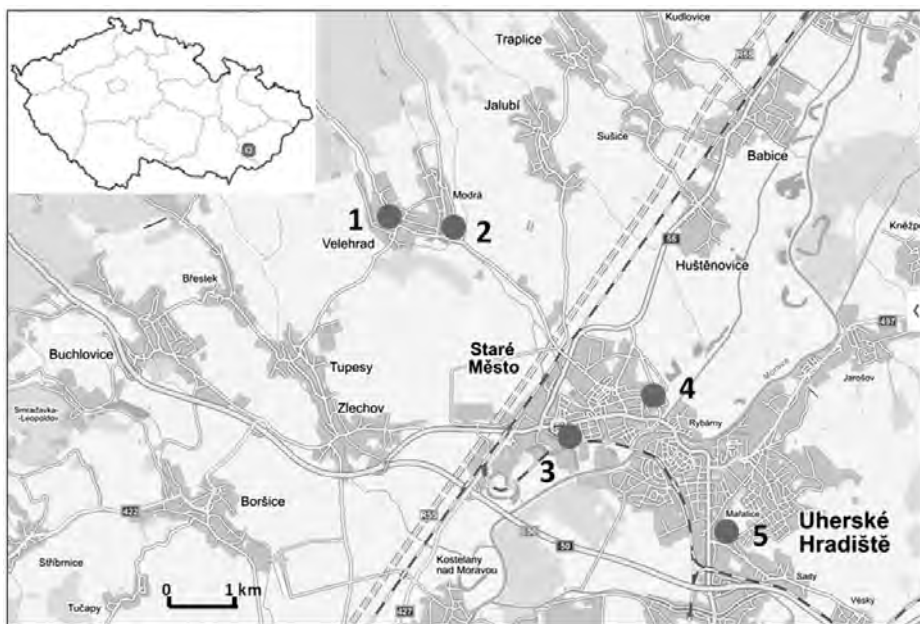
Materialne dziedzictwo doby wielkomorawskiej w okolicach Velehradu

Do głównych obiektów datowanych na okres państwa wielkomorawskiego, jak wspomniano wcześniej, należą stanowiska archeologiczne ze Starego Miasta i Uherskiego Hradiště, które to w okresie wczesnego średniowiecza stanowiły wyraźny region osadniczy (ryc. 2).

Stare Miasto „Na Valech”

Pierwsze archeologiczne odkrycia na terenie Starego Miasta wiążą się amatorskimi wykopaliskami prowadzonymi przez Fratiška Myklíka, Martina Křiža i Iganaca Tkáča w latach 80. XIX w. w rejonie młyna wodnego, usytuowanego na skraju stanowiska określanego jako „Na Valech”, stanowiącego najstarszą część wczesnośredniowiecznej osady. Już w 1897 r. podczas eksploatacji złoża piasku naruszone zostały groby z doby wielkomorawskiej (zarówno szkieletowe, jak i ciałopalne), przy czym ich liczba jest niemożliwa do oszacowania. W 1924 r. badania zabezpieczające na tym stanowisku prowadził miejscowy nauczyciel Antonin Zelnitius. Systematyczne badania zaczęły się dopiero po II wojnie światowej z inicjatywy i pod kierunkiem kustosa muzeum z Uherskiego Hradiště Viléma Hrubego, późniejszego archeologa Muzeum Morawskiego w Brnie. Trwały one od 1948 r. i prowadzone są do dzisiaj. Po śmierci Hrubego w 1985 r. kierownictwo nad nimi przejął Luděk Galuška będący także pracownikiem brneńskiego muzeum.

Odnaleziono tu ślady osadnictwa paleolitycznego. Już w drugiej połowie VIII w. istniała tutaj osada broniona fosą i palisadą. Badania pochówków z tego miejsca

Ryc. 2. Lokalizacja głównych zabytków archeologicznych z okresu państwa wielkomorawskiego w regionie Velehrad–Staré Město–Uherské Hradiště

Fig. 2. Location of the main archaeological monuments from the period of the Great Moravia: region of Velehrad–Staré Město–Uherské Hradiště

Objaśnienia: 1. Zespół klasztorny w Velehradzie; 2. Modra „Na Dile”; 3. Staré Město „Na Špitálkách”; 4. Pomnik Wielkiej Morawy – Staré Město „Na Valech”; 5. Uherské Hradiště – Výšina sv. Metoděje (Sady)
Explanation: 1. Monastery in Velehrad; 2. Modra „Na Dile”; 3. Staré Město „Na Špitálkách”; 4. Monument of the Great Moravia in Staré Město (Na Valech); 5. Uherské Hradiště – Výšina sv. Metoděje (Sady)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: www.mapy.cz (20.01.2016).

Source: author's own work based on www.mapy.cz (20.01.2016).

dowodzą, że już przed ukonstytuowaniem się państwa wielkomorawskiego mieszkańcy osady prowadzili żywe kontakty z terenami sąsiednimi. Stopniowo, w ciągu IX w. osada zanikła, a jej miejsce zajął murowany kościół wraz z leżącym wokół niego cmentarzem. Badania wykazały, że z czasem z lokalnego miejsca pochówków stał się on nekropolią całej veligradzkiej „aglomeracji”. Znalaziono tutaj grobowce zarówno dostojników, jak i zwykłych rzemieślników i ubogich mieszkańców. Świątynia wraz z cmentarzem zaczęła podupadać już na początku X w.; ponowne osadnictwo w tym miejscu pojawiło się w XIII w. w związku z fundacją pobliskiego klasztoru cysterskiego,

Fot. 1. Relikty kościoła wielkomorawskiego w obrębie Pomnika Wielkiej Morawy w Starym Mieście „Na Valech” (fot. R. Faracik)

Photo 1. Remains of a Great Moravian church within the Monument of Great Moravia in Staré Město “Na Valech” (photo by R. Faracik)

Fot. 2. Pomnik Wielkiej Morawy w Starym Mieście „Na Valech” (fot. R. Faracik)

Photo 2. Monument of the Great Moravia in Staré Město “Na Valech” (photo by R. Faracik)

Fot. 3. Relikty kościoła z doby wielkomorawskiej w Modrej (fot. R. Faracik)

Photo 3. Remains of a church from the time of Great Moravia in Modra (photo by R. Faracik)

Fot. 4. Rekonstrukcja kościoła w Modrej (fot. R. Faracik)

Photo 4. Reconstruction of the church in Modra (photo by R. Faracik)

a obszar ten przeznaczony został na cele gospodarcze klasztoru. W latach 1959–1960 nad relikdami kościoła postawiono budynek, który miał być częścią dużego centrum kulturalno-muzealnego pod nazwą Pomnik Wielkiej Morawy (Památník Velké Moravy) (fot. 1). Otwarcie ekspozycji nastąpiło w 1961 r., ale już trzy lata później została ona zamknięta. W 1966 r. ponownie otwarto obiekt, a poszerzoną i wykończoną nową ekspozycję „Veligrad – Staré Město” otwarto dla publiczności w 1969 r. w związku z obchodami 20. rocznicy odkrycia reliktdów kościoła. W tym też roku miejsce to zostało ustanowione jako narodowy zabytek kultury (czes. *Národní kulturní památka – NKP*) Staré Město – Veligrad. Nowa wystawa „Velkomoravské Staré Město” została zaaranżowana w 1985 r. przez prof. Viléma Hrubego z okazji 1100. rocznicy śmierci św. Metodego. W latach 2008–2009 budynek przeszedł gruntowną rekonstrukcję i modernizację, dzięki czemu powstała także multimedialna ekspozycja (fot. 2). Dużym wydarzeniem były w 2013 r. obchody 1150. rocznicy przybycia św. św. Cyryla i Metodego na ziemię Wielkiej Morawy. Obecnie obiekt stanowi część Muzeum Slovackiego w Uherskim Hradišće (Galuška, Vaškových 2002; David, Soukup 2008).

Stare Miasto „Na Špitálkach”

Historia odkryć archeologicznych w tym miejscu rozpoczyna się w 1949 r., kiedy to podczas eksploatacji żwiru z terasy na prawym brzegu Morawy, w bezpośrednim sąsiedztwie miejscowej cukrowni w dzielnicy Špitálky, rozkopano trzy groby. Prac nie zaprzestano i zniszczeniu uległy kolejne groby oraz cała południowa część świątyni, której relikty znajdowały się na wzniesieniu. Podczas prowadzonych badań pod kierunkiem Josefa Poulika odkryto kolejnych 38 pochówków. Odkryta świątynia o wymiarach 18,5 m x 8 m miała prostokątną nawę zakończona półokrągłą apsydą. Wsparta była na sześciu podporach. Druga, mniejsza budowla, mogąca spełniać funkcję baptysterium, znajdowała się przy narożniku kościoła (Galuška, Vaškových 2002; David, Soukup 2008).

Uherské Hradišće – Výšina sv. Metoděje (Sady)

To stanowisko archeologiczne znajduje się na wyraźnym wzniesieniu (ok. 30 m wysokości względnej) górującym nad dnem rzeki Olšavy, w pobliżu jej ujścia do Morawy. Podczas badań archeologicznych w latach 1959–1964 zespół Viléma Hrubego odkrył dużych rozmiarów zespół świątynny, z najbogatszymi jak dotąd relikdami architektury wielkomorawskiej. Najważniejszym obiektem są pozostałości świątyni, która powstawała w trzech wyraźnych fazach. Najstarsza część (wschodnia) pochodzi z lat 790–800, czyli z okresu sprzed misji bizantyjskiej Cyryla i Metodego. Wykazuje wpływy iroszkockie, co można wiązać z pierwszymi chrześcijańskimi misjonarzami, które przybywały na ziemię słowiańskie m.in. z Akwilei, Salzburga i Pasawy. Z drugiej fazy, datowanej na okres po 863 r., pochodzi część kościoła o wyraźnych wpływach bizantyjskich z oddzielną od reszty budowli apsydą. Ta część założenia łączy się

z okresem pobytu św. Metodego, który został biskupem w Veligradzie. W trzeciej fazie rozbudowy świątyni przy jej północnej ścianie dobudowana została kaplica z dwoma osobnymi wejściami. Odnaleziono w niej grób dostojnika, co może świadczyć, że była to kaplica grobowa. W pobliżu zachodniej ściany zlokalizowana była okrągła budowla, zapewne baptysterium. Wokół świątyni zinwentaryzowano i zbadano 87 grobów z IX w. z bogatym wyposażeniem, przykrytych późniejszą warstwą kulturową z 872 grobami z XI–XIII w. Obok kościoła stało 12–15 drewnianych chat ze studnią i warsztatami rzemieślniczymi oraz duża budowla o długości 36 m i szerokości 8 m będąca pałacem (łac. *palatium*) dostojników. Właśnie to miejsce utożsamiane jest zazwyczaj z siedzibą biskupa Metodego, czyli wspomnianym w kronikach Veligradem. Dlatego też wzniesienie to nazwano imieniem świętego, a cały kompleks narodowego zabytku kultury otrzymał właśnie nazwę Výchina sv. Metoděje (wcześniej funkcjonowała zazwyczaj nazwa Sady) (Galuška, Vaškovič 2002; David, Soukup 2008).

Modra „Na Dile”

Wieś Modra leży 4 km na zachód od Starego Miasta i sąsiaduje bezpośrednio z Velehradem. Założona została w 1786 r. po parcelacji majątku należącego do klasztoru cystersów (niem. *Neudorf*). Z punktu widzenia rozwoju tradycji wielkomorawskiej w regionie na uwagę zasługują relikty wczesnośredniowiecznego kościoła wraz z cmentarzem. Znajdują się one na wzniesieniu górującym nad dnem Salašsky. Obiekt ten był zapewne częścią starosłowiańskiej osady, której zasadnicza część znajdowała się w dolinie rzeki. Datowany jest na lata 830–840, a więc jeszcze sprzed misji Cyryla i Metodego. Możliwe, że jest to ten sam kościół (pw. św. Jana Chrzciciela), który wspomniany jest w źródłach z XIII w. jako opuszczony, a który służył pierwotnie velehradzkim cystersom w czasie budowy klasztoru. W źródłach pisanych wymieniany był jeszcze w 1682 r, a po 1786 r. został zburzony. Jego relikty zostały odkryte i wstępnie zbadane przez ks. dra Jana Nevčřila (1964–1940) w 1911 r., a następnie już po II wojnie światowej w latach 1953–1954 r przez zespół Viléma Hrubego (fot. 3). Kościół zbudowany był z piaskowca łączonego zaprawą, a jego zarys miał kształt dwóch połączonych z sobą prostokątów. Wewnątrz znajdowały się cztery podpory. Wokół świątyni odnaleziono 37 grobów szkieletowych z IX i X w. (Pojsl 1997). Po wizycie papieża Jana Pawła II na Velehradzie w 1990 r. powstał pomysł odbudowy kościoła. W 2000 r. w bezpośrednim sąsiedztwie reliktyw powstała hipotetyczna replika kościoła (fot. 4). W 2004 r. nieopodal oddano do użytku tzw. archeoskansen, który stanowi próbę rekonstrukcji osady słowiańskiej z IX w.

Hradisko sv. Klimenta (tzw. Klimentek)

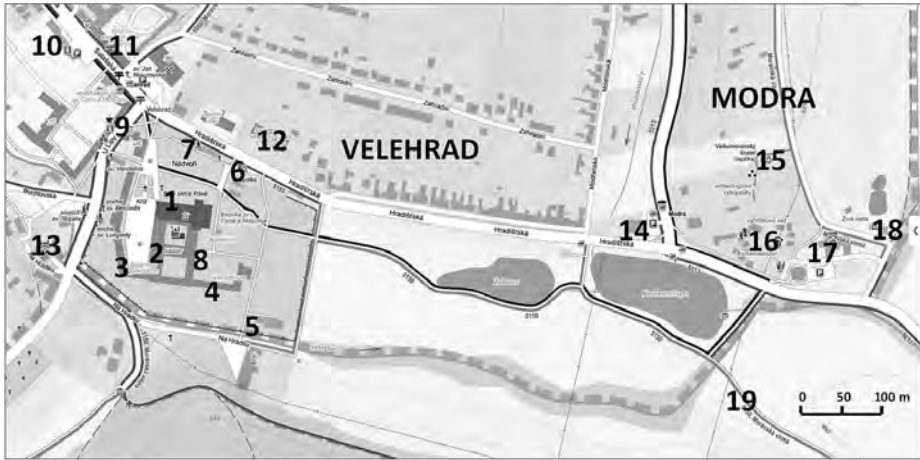
Grodzisko to położone jest około 17 km na zachód od Starego Miasta, na jednym z zalesionych wzgórz masywu Chřiby, w pobliżu wsi Vřesovice i Osvětimany. Leży w sąsiedztwie dawnego traktu handlowego łączącego region położony nad środkową

Morawą z Brnem. Zgodnie z tradycją łączony był z tradycją cyrylo-metodiańską. Pierwsze badania prowadzone były już w latach 80. XIX w. W latach 1903–1905 Robert Čechmánek w trakcie prac wykopaliskowych znalazł osiem grobów szkieletowych w nawie świątyni. W 1958 r. Vilém Hrubý stwierdził istnienie w tym miejscu grodu datowanego na połowę IX w., którego największy rozwój przypada na okres państwa wielkomorawskiego. Do dzisiaj zachowały się podwójne, a miejscami potrójne wały obronne grodziska, a jego wewnętrzna część ma powierzchnię ok. 8 ha. Ponownie gród został zasiedlony w XIV i XV w.; ostatecznie jednak zanika w XVI w. Obecnie stanowi narodowy zabytek kultury. Jest to szczególne miejsce dla ludności prawosławnej, cel pielgrzymek, zwłaszcza przy okazji obchodów święta ku czci św. św. Cyryla i Metodego. Nawiedzają je także pątnicy katolicy. Obecnie na relikwach kościoła ustawiany jest podczas nabożeństw ołtarz polowy wraz z miejscami siedzącymi dla wiernych. Znajduje się tu także drewniana kaplica z 1964 r. i dzwonnica z 1985 r.

Zespół klasztorny jako dominanta krajobrazu kulturowego Velehradu

Powstanie klasztoru w Velehradzie wiąże się z działalnością biskupa ołomunieckiego Roberta, który przed objęciem sakry biskupiej był przeorem cysterskiego klasztoru w Nepomuku. Postanowił sprowadzić cystersów na Morawy i w 1204 r. w klasztorze w Plasach wyjednał u przeora zgodę na wysłanie grupy braci z misją utworzenia nowego klasztoru. Fundatorem całego przedsięwzięcia został margrabia morawski Władysław Henryk, brat króla Przemysława Otokara I. Władysław zakupił kilka wsi należących do norbertanów z Litomyśla i uposażył nimi nowo powstałą wspólnotę zakonną. Pierwsi zakonnicy wraz z opatem przybyli do Velehradu w dniu 11 listopada 1205 r. Ta data przyjmowana jest powszechnie za początek velehradzkiego klasztoru. Liczne przywileje i dodatkowe uposażenie klasztoru przyczyniły się do dynamicznego rozwoju, w tym do powiększania liczby przynależnych klasztorowi wsi. W 1228 r. dysponował już 53 majątkami ziemskimi, a w 1270 r. odnotowano 70 gospodarstw i innych źródeł dochodu wspólnoty zakonnej. Pozwoliło to na budowę całego kompleksu klasztorowego. W 1228 r. biskup Robert konsekrował nieukończoną jeszcze w pełni świątynię pw Wniebowzięcia NMP. Budowa całego kompleksu trwała do lat 40. XIII w. (fot. 5, 6). W obrębie klasztoru pochowani zostali obaj fundatorzy – zmarły w 1222 r. Władysław Henryk oraz zmarły w 1240 r. biskup Robert (Pojsl 1997, 2006a).

Sam klasztor swoim urządzeniem przypominał inne założenia cysterskie w Europie. Zabudowania klasztorne przylegały do południowej ściany kościoła, tworząc kwadratowy dziedziniec otoczony krążgankami, na środku którego stała studnia.

Ryc. 3. Plan Velehradu i Modrej

Fig. 3. Map of Velehrad and Modra

Objaśnienia: 1. Bazylika pw. Wniebowzięcia NMP; 2. Klasztor; 3. Stojanovo Gymnasium; 4. Vincentinum; 5. Marianum; 6. Kaplica „Cirilka”; 7. Galeria Świętych; 8. Lapidarium – ekspozycje; 9. Velehradzki Dom Cyryla i Metodego; 10. Centrum informacji turystycznej; 11. Stojanov; 12. Dom zakonny ss. Cyrylek; 13. Hotel Młyn; 14. Hotel U Velehradu; 15. Relikty oraz rekonstrukcja kościoła wielkomorawskiego w Modrej; 16. Archeoskansen Modra; 17. Hotel Skansen z Centrum Tradycji Regionu Slovacko; 18. Centrum Živá voda; 19. Ścieżka różańcowa

Explanation: 1. Basilica of the Assumption of the Blessed Virgin Mary; 2. Monastery; 3. Gimnazjum Stojanovo; 4. Vincentinum; 5. Marianum; 6. “Cyrilka” Chapel; 7. Gallery of Saints; 8. Lapidarium – exhibitions; 9. House of Cyril and Methodius; 10. Visitor information centre; 11. Stojanov; 12. House of the Sisters of Cyril and Methodius; 13. Hotel „Mlyn”; 14. Hotel „U Velehradu”; 15. Remains and reconstruction of the church in Modra; 16. Archeoskansen in Modra; 17. Hotel “Skansen” and Center of Slovácko tradition; 18. Živá voda; 19. Path of the Rosary

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.mapy.cz (20.01.2016).

Source: author’s own work based on www.mapy.cz (20.01.2016).

Sama świątynia miała formę trójnawowej bazyliki z transeptem, do którego przylegało pięcioramienne prezbiterium.

Rozwój klasztoru został przerwany przez najazd morawskich husytów w 1421 r. Wówczas to zabudowania zostały zniszczone, a przeora wraz z kilkoma mnichami zabito. Pozostałym zakonnikom udało się uciec i schronić w pobliskim Uherskim Hradišće. Mnisi powrócili do swojego klasztoru dopiero po zakończeniu wojen husyckich. W tym czasie dobra velehradzkie zajął cesarz Zygmunt, przekazując je

Fot. 5. Bazylika pw. Wniebowzięcia NMP w Velehradzie. Widok od wschodu – widoczne romańskie relikty architektoniczne (fot. R. Faracik)

Photo 5. Basilica of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Velehrad. View from the east – Romanesque architectural relics visible (photo by R. Faracik)

Fot. 6. Widok ogólny Velehradu ze ścieżki różańcowej nad stawem Žabinec (fot. R. Faracik)

Photo 6. General view of Velehrad from the path of the Rosary by the pond Žabinec (photo by R. Faracik)

Fot. 7. Kaplica „Cyrilka” – za nią budynek Zgromadzenia Sióstr św. św. Cyryla i Metodego (fot. R. Faracik)
Photo 7. "Cyrilka" Chapel – behind it the house of the Sisters of Cyril and Methodius (photo by R. Faracik)

Fot. 8. Galeria Świątych przy zewnętrznym murze klasztoru (fot. R. Faracik)
Photo 8. Gallery of Saints at the outer wall of the monastery (photo by R. Faracik)

w ręce swoich dłużników. Długotrwałe spory zakończyły się utratą części majątków ziemskich. Z braku środków finansowych odbudowano jedynie dawny dom opata i kilka przylegających do niego budynków. Sam klasztor stopniowo popadał w ruinę.

Dopiero z końcem XVI w. cystersi mogli przystąpić do odbudowy klasztoru oraz bazyliki, w której dokonano kilku zasadniczych zmian konstrukcyjnych. Zmieniono m.in. konstrukcję dachową, zastępując gotyckie sklepienia krzyżowe drewnianym stropem, a następnie zadaszając nawę. Dzwonnicę nadbudowano do trzech pięter i zwieńczono potrójną kopułą, dzięki czemu wieża osiągnęła imponująca wysokość 100 m. Przyległe do kościoła budynki klasztorne zostały odbudowane dopiero w XVII w. w stylu wczesnego baroku. Kilkakrotnie klasztor był zdobywany i plądrowany, m.in. podczas powstania stanowego w latach 1618–1620, przez powstańców wołoskich w 1635 r. i Szwedów w 1645 r. Z końcem XVII w. klasztor strawił pożar.

Kluczowym wydarzeniem była kasata zakonu jezuitów (jak i innych zakonów w monarchii austriackiej) w 1784 r. na mocy reform józefińskich, w których konsekwencji klasztor najpierw przejął utworzony przez cesarza fundusz religijny (czes. *Náboženský fond*), a później cały majątek dostał się w ręce prywatne. Nie zmieniło to jednak faktu, że Velehrad pozostał ważnym punktem na mapie religijnej Czech i Moraw, a w XIX w. odegrał doniosłą rolę w procesie czeskiego odrodzenia narodowego. W 1890 r. klasztor przejmują jezuiti, za sprawą których uruchomiono w jego murach gimnazjum wraz z internatem.

Po II wojnie światowej władze komunistyczne zamykają klasztor w 1950 r., podobnie jak inne siedziby zakonne w kraju. Miejsce klasztoru zajmuje przeniesione z Pragi Vincentinum, instytucja zajmująca się opieką nad niepełnosprawnymi osobami, w tym z problemami psychicznymi. Instytucja ta do dzisiaj funkcjonuje w obrębie zespołu klasztorowego.

Dzisiejszy barokowy wygląd świątynia zawdzięcza przebudowie w latach 1684–1777. Uwagę zwraca barokowy wystrój wnętrza bazyliki, nad którym pracowali wybitni artyści epoki, jak m.in. malarze: Ignác Viktorin Raab, Jan Jiří Etagens, Paolo Pagni, Mihael Leopold Willmann, oraz rzeźbiarze: Ondřej (Andreas) Schweigl, Josef Winterhalder, Baldassare Fontana. Szczególną uwagę przyciąga obraz przedstawiający podobiznę Matki Boskiej z Dzieciątkiem, namalowany w 1919 r. przez prof. Emanuela Dítě na wzór starobizantyjskiego wizerunku z kościoła Santa Maria Maggiore w Rzymie. Relikty najstarszej części kościoła można oglądać w podziemiach, gdzie ciągną się korytarze o długości ok. 500 m obecnie stanowiące lapidarium. W 1927 r. papież Pius XI podniósł velehradzką świątynię do rangi Bazyliki Mniejszej (Pojsl 1997, 2007).

Drugą ważną budowlą sakralną jest leżąca w pobliżu bazyliki kaplica św. św. Cyryla i Metodego (tzw. Cirilka), która pierwotnie była kościołem pw. Wierzy Pańskiej (fot. 7). Pochodzi ona z drugiej połowy XIII w., przy czym podobnie jak bazylika była przebudowywana w XVIII w., kiedy nadano jej barokowy wygląd. Kolejna przebudowa nastąpiła w połowie XIX w. (Pojsl 1997).

W bezpośrednim sąsiedztwie klasztoru znajdują się jeszcze dwie barokowe kaplice. Jedna, pw. św. Jana Nepomucena z 1715 r. (Hudec 2014), stoi przy moście nad Salašską i zawiera obrazy Ignáca Raaba. Druga, pw. św. Vendelina, pochodzi z 1765 r. i jest autorstwa rzeźbiarza Františka Ondřeja Hirnle (Hudec 2015). Ważnym elementem jest kolumna morowa z figurą Immaculaty z dwoma rzeźbami aniołów wraz z wizerunkiem św. Rozalii. Z innych dzieł rzeźbiarskich wymienić należy figury: św. Bernarda i św. Lutgardy (1767 r.) przy bramie do klasztoru, św. Jana Nepomucena przy drodze do Buchlovic oraz kolumna Chrystusa Frasobliwego (1703 r.) przy drodze do Modrej.

Współczesnym dziełem jest tzw. galera świętych (czes. *galerie světců*) powstała wzdłuż muru chroniącego zespół klasztorny od głównej drogi. Powstało tam osiem figur świętych, które pierwotnie znajdowały się w niszach na frontowej ścianie bazyliki. Są to dzieła z końca XVII w. autorstwa rzeźbiarza Michala Mandika. Przedstawiają świętych: Benedykta, Bernarda, Jana Chrzciciela, Jana Ewangelistę, Piotra, Pawła oraz Cyryla i Metodego. Prace nad kompozycją ukończono w 2012 r. (fot. 8).

Przyroda jako element krajobrazu cysterskiego Velehradu

Warunki przyrodnicze odgrywały od zarania dziejów zasadniczą rolę przy zakładaniu osiedli ludzkich. Dotyczyło to przede wszystkim kwestii ukształtowania terenu, obecności cieków i zbiorników wodnych czy też warunków glebowych i klimatycznych, które w konsekwencji postępu cywilizacyjnego decydowały o możliwości rozwoju rolnictwa. Ważną kwestią było postrzeganie poszczególnych elementów środowiska przyrodniczego jako pola do interwencji sił nadprzyrodzonych, a w rezultacie nadawanie im boskiego charakteru. Niektóre elementy przyrody stały się uniwersalnym symbolem dla wielu religii na całym świecie, w tym także dla chrześcijaństwa. Szczególną uwagę należy zwrócić na wzniesienia, zwłaszcza te mocno eksponowane w krajobrazie, które w religiach pierwotnych często były siedzibą bóstw, a w religiach monoteistycznych stanowiły pomost między życiem ziemskim a doczesnym, między strefą *profanum* i *sacrum*. Innym przykładem może być woda, z jednej strony jako źródło życia, z drugiej – jako symbol czystości, dzięki któremu człowiek pozbywa się brudu zarówno w sferze fizycznej, jak i duchowej. Płynąca woda w rzece już w czasach starożytnych była symbolem przemijania i upływu czasu.

Chrześcijaństwo zacerpnęło znaczną ilość tych symboli bezpośrednio z Biblii, ale także przejmowało wcześniejsze wyobrażenia i symbole z czasów pogańskich. Okresem, w którym ta symbolika odgrywała doniosłą rolę, było m.in. średniowiecze, a krzewicielami tych idei byli mnisi, zwłaszcza benedyktyńscy. Za ich sprawą w coraz większej części Europy zaczęły powstawać klasztory benedyktyńskie, usytuowane zazwyczaj na wzniesieniach górujących wyraźnie nad okolicą.

Innym przesłaniem kierowali się cystersi, których początek związany jest ze sporem wśród benedyktynów między zwolennikami ascetycznego i eremickiego stylu życia zakonnego (propagowanego przez Roberta, opata klasztoru w Molesme) a mnichami reprezentującymi tradycję kluniacką. W konsekwencji Robert z Molesme otrzymuje pozwolenie papieskie na założenie nowej wspólnoty zakonnej. W odludnej dolinie, ok. 20 km od Dijon, powstał macierzysty klasztor Cîteaux, który stał się wzorem dla fundacji i lokacji nowych klasztorów cysterskich w Europie (Wyrwa 1992). Zrywając z tradycją lokalizacji benedyktyńskich klasztorów na wzniesieniach, założenia cysterskie powstawały na terenach odludnych, w dolinach rzek, które stały się nieodzownym elementem krajobrazu cysterskiego (Milecka 2010). Sprzyjać to miało medytacji i modlitwie, a także możliwości utrzymywania się z pracy własnych rąk w myśl dewizy św. Benedykta z Nursji *ora et labora*. Cała przestrzeń w obrębie klasztoru i wokół niego była przez cystersów kształtowana zarówno w myśl funkcjonalności, jak i symboliczności. Obie te kategorie współistniały, nie kolidując z sobą, a wręcz tworząc swoistą alegorię wzajemnych relacji między *sacrum* i *profanum*. Przeszłość, w tym także w aspekcie przyrodniczym, była przez cystersów poddawana sakralizacji, dzięki czemu do dziś zachowane są w tych miejscach szczególnie kompozycje krajobrazowe, których osią jest rzeka wraz ze swoją doliną.

Nie inaczej było w przypadku Velehradu, dokąd cystersi przybyli w 1205 r. W tym czasie okolica ta była niezamieszкана, a do najbliższej osady (Veligrad) było ok. 4–5 km, zgodnie z cysterskimi standardami (Białoskórska 1992; Wyrwa 1992). Teren cysterskiego osadnictwa obejmował dolinę rzeki Salašská, która właśnie pod Veligradem uchodziła do Morawy. Klasztor zbudowany został u podnóża górskiego masywu Chřiby, a trwały element krajobrazu tej okolicy stanowią charakterystyczne trzy kulminacje przypominające formę kopce: Modla (510 m n.p.m.), Buchlov (509 m n.p.m.) z zamkiem (o tej samej nazwie) oraz Holý kopec (548 m n.p.m.). W czasach lokacji klasztoru nie były one zabudowane. W XIII w. na kulminacji Buchlov wybudowano zamek należący do największych założeń warownych na Morawach, a na sąsiednim wzniesieniu Modla w połowie XV w. wzniesiono kościółek, na którego miejscu w XVII w. wzniesiono istniejącą do dzisiaj kaplicę św. Barbary (od której wzniesienie to otrzymała drugą nazwę Barborka). Obie sąsiadujące z sobą kulminacje oddziela Czartowska (Diabelska) Przełęcz. W sąsiedztwie kulminacji Holeho Kopca znajdują się relikty osady datowanej na schyłek epoki brązu i początek młodszej epoki żelaza. Obszar ten obfituje w formacje skalne, przybierające niejednokrotnie formę murów i baszt. Wzniesienia te widoczne są z dna doliny w Velehradzie i stanowią charakterystyczny element ujmowany we wszystkich grafikach ukazujących Velehrad.

Rzeka Salašská wyznaczała oś posiadłości cysterskich, które sięgały od klasztoru aż do osady Veligrad. W jej dolnym biegu cystersi stworzyli miejsce odosobnienia i kontemplacji, a nazwa Veligrad, jak wcześniej wspomniano, została przeniesiona

z nazwy wsi na nowo powstały klasztor, wzniesiony kilka kilometrów w górę rzeki. Obecnie ważnym elementem miejscowego krajobrazu są stawy, które rozciągają się za murami klasztoru w dół rzeki. Z ich brzegów widoczna jest panorama założenia klasztornego. Należy zaznaczyć, że historia cystersów w Velehradzie kończy się na kasacie klasztoru w 1784 r.

Velehrad jako ośrodek pątniczy i ekumeniczne miejsce spotkań

W XIX w. Velehrad zaczął odgrywać doniosłą rolę w kulturze i tradycji czeskiej, stając się swoistym symbolem odrodzenia narodowego. Szczególne wydarzenia wiązały się z obchodami milenium przybycia św. św. Cyryla i Metodego na Morawy. Obchody te, przypadające na 1863 r., poprzedzone były specjalnymi przygotowaniem. Jedną z ważniejszych kwestii była zmiana terminu uroczystości. Pierwotnie cyrylo-metodiańskie święto przypadało w kalendarzu liturgicznym na dzień 9 marca. Data ta nie była zbyt dobra dla pielgrzymów, gdyż kapryśna pogoda często utrudniała przybycie wiernych. Także pod względem liturgicznym data ta sprawiała kłopot przy organizacji uroczystości ze względu na okres Wielkiego Postu. Dlatego też arcybiskup ołomuniecki Bedřich Fürstenberk postanowił przenieść uroczystości na dzień 5 lipca i w dniu tym do dzisiaj w Czechach obchodzone jest patronalne święto Cyryla i Metodego (w Polsce wspomnienie przypada na 14 lutego). Uroczystości w 1863 r. trwały oktawę (5–12 lipca), a każdego dnia na Velehrad przybywały pielgrzymki z sześciu lub siedmiu morawskich dekanatów. Już pierwszego dnia uroczystości liczbę pielgrzymów szacowano na 80–100 tys. Podobny charakter miała narodowa pielgrzymka w 1869 r. związana z obchodami 1000. rocznicy śmierci św. Cyryla, a następnie w 1885 r. przy okazji milenium śmierci św. Metodego. W obu pielgrzymkach uczestniczyły dziesiątki tysięcy pielgrzymów z Czech, Moraw, Słowacji i innych regionów, w tym z ziem polskich. W 1885 r. z pielgrzymką przybył Jan Matejko (z pochodzenia pół-Czech). Towarzyszył mu biskup Albin Dunajewski oraz grupa około 200 pątników. Jako specjalny dar malarz przywiózł obraz na drzewie przedstawiający Cyryla i Metodego (do dzisiaj znajduje się on w bazylice). Wydarzenia te stały się początkiem tradycji Velehradu jako ośrodka pielgrzymkowego (Pojsl 1997, 2005, 2006c).

W 1985 r., przy okazji kolejnej rocznicy śmierci św. Metodego, Velehrad nawiedziło około 300 tys. wiernych, sprzeciwiających się komunistycznemu reżimowi (Pojsl 2006b). Kardynał Casaroli przywiózł wówczas z Watykanu na Velehrad specjalny dar Jana Pawła II – złotą różę, szczególne wyróżnienie dla znaczących świętyń na świecie. Po zmianie systemu, w 1990 r. jezuici powracają na Velehrad i przejmują także opiekę duszpasterską nad miejscową społecznością. W dniu 22 kwietnia 1990 r. gościł na Velehradzie papież Jan Paweł II, który odprawił tutaj uroczystą mszę świętą (fot. 9).

Obecnie Velehrad jest największym ośrodkiem pielgrzymkowym w Republice

Czeskiej. Główne uroczystości odbywają się w bazylice i na błoniach wokół niej w dniu 5 lipca, kiedy to na Velehrad przybywają wierni w ramach głównej pielgrzymki mającej charakter narodowy (czes. *Národní pouť*). Już w przeddzień (4 lipca) do kompleksu klasztornego przybywają pielgrzymi w ramach innych grup pątniczych, m.in. ze Świętego Kopeczka (Svatý Kopeček) w Ołomuńcu przez Svatý Hostýn. W niedzielę tuż po odpustowych uroczystościach następuje tzw. mała pielgrzymka (czes. *Mala pouť*). Przy okazji obchodów święta cyrylo-metodiańskiego odbywają się Dni Ludzi Dobrej Woli (czes. *Dny lidí dobré vůle*), na których program składają się różne imprezy kulturalne i sportowe oraz spotkania o charakterze religijnym przeznaczone dla rodzin z dziećmi i innych przybyłych pielgrzymów (w 2015 r. przybyło tu łącznie ok. 20 tys. osób).

Drugim świętem przyciągającym licznych pielgrzymów jest uroczystość Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (15 sierpnia). Jest to tradycyjna data pielgrzymki Macierzy Velehradzkiej (czes. *Matice velehradská*), specjalnego stowarzyszenia powołanego do krzewienia tradycji cyrylo-metodiańskiej oraz wsparcia finansowego i duchowego velehradzkiego sanktuarium, o początkach sięgających przełomu XIX i XX w. Szczególny charakter ma piesza pielgrzymka, która przybywa do Velehradu w drugiej połowie sierpnia. Ma ona charakter gwiazdzisty – z kilkunastu miejsc w Republice Czeskiej wyruszają na Velehrad piesze pielgrzymki, aby połączyć się i wspólnie pojawić w bazylice (w 2016 r. to 16. pielgrzymka). Najdłuższą trasę pokonują pątnicy z Pragi, który dystans dzielący ich od celu pokonują etapami (jeden weekend w miesiącu, począwszy od lutego). Tradycyjnie tę część pielgrzymi rozpoczynają w Levým Hradcu, symbolicznym miejscu na północnych przedmieściach dzisiejszej Pragi, nad Wełtawą, gdzie znajdował się gród Przemysłidów i gdzie za Borzywoja powstała pierwsza chrześcijańska świątynia w Czechach. Przez połączenie tych dwóch szczególnie ważnych miejsc dla historii i kultury ziem czeskich ma ona symboliczny charakter. W 2016 r. cyrylo-metodiańska pielgrzymka Levý Hradec–Velehrad odbywa się już po raz 35. Długą tradycję mają także pielgrzymki dekanalne, które odbywają się zazwyczaj na wiosnę lub jesienią.

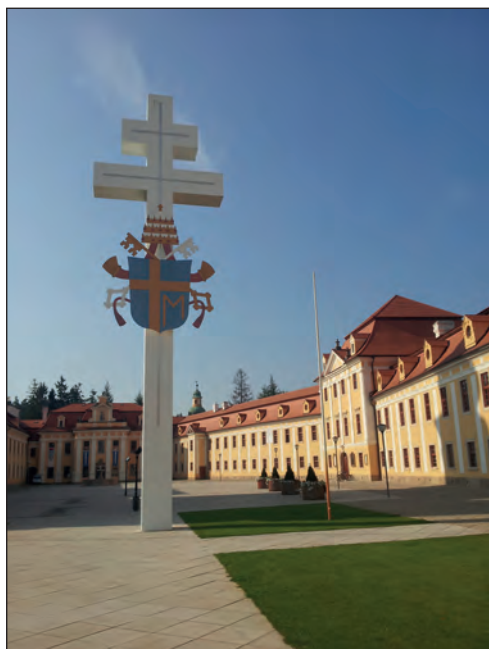
Velehrad połączony jest tradycyjnymi szlakami pielgrzymkowymi z innymi sanktuariami Moraw, do których należą m.in.: Svatý Kopeček (Ołomuniec), Svatý Hostýn, Štípa (Zlin), Svatý Antonín, Křtiny oraz Šaštín na Słowacji (Bazylika Matki Boskiej Siedmiobolesnej – patronki Słowacji). Z okazji obchodów jubileuszu w 2013 r. oddano do użytku ścieżkę łączącą Stare Miasto z Velehradem. Mogą nią podążać zarówno piesi pielgrzymi i turyści, jak i rowerzyści. Ma ona charakter różańcowej ścieżki pielgrzymkowej. Na całej długości w równych odstępach rozlokowano 20 kamiennych słupów symbolizujących cztery tajemnice różańca (droga nazywana jest także ścieżką różańcową) (fot. 10). Nawiązuje ona do tradycyjnej trasy, którą pielgrzymi pokonywali od dworca kolejowego w Starym Mieście (w 1841 r. miasto uzyskało połączenie kolejowe) do velehradzkiej bazyliki.

Na początku XX w. Velehrad stał się ważnym ośrodkiem życia ekumenicznego. W 1907 r. zorganizowano tu pierwszy kongres teologiczny, który miał się stać jednym ze sposobów porozumienia między prawosławnym Wschodem a łacińskim Zachodem. Miejsce to miało symboliczny charakter i wiązało się z działalnością braci soluńskich na niwie ewangelizacji Słowian, a przez to ich kulturotwórczej roli w tej części Europy. Cyryl i Metody do dzisiaj stanowią symbol łączący te dwie tradycje w obrębie chrześcijaństwa europejskiego. Do rozpoczęcia II wojny światowej zwołano łącznie siedem kongresów (1907, 1909, 1911, 1924, 1927, 1932, 1936), a po wojnie dwa (1946, 1947), ale tylko o lokalnym charakterze (Górka 2006–2007).

Tradycje ekumeniczne odżyły w z końcem XX w. Po wizycie papieża Jana Pawła II Velehrad stawał się stopniowo nowym centrum dialogu między różnymi tradycjami i kulturami. Konsekwencją była realizacja pomysłu stworzenia z tego miejsca Centrum Kulturowego Dialogu Zachodniej i Wschodniej Europy (Velehrad – Centrum kulturowego dialogu západní a východní Evropy). Dzięki środkom pozyskanym m.in. z funduszy europejskich dokonano remontu i przystosowania całego kompleksu do pełnienia funkcji nowoczesnego centrum życia religijnego i kulturalnego o symbolicznym znaczeniu dla Europy Środkowej i Wschodniej. W dawnych zabudowaniach gospodarczych (m.in. spichlerz i stajnie) powstał wielofunkcyjny obiekt Velehradzki Dom Cyryla i Metodego (Velehradský dům sv. Cyrila a Metoděje), w skład którego wchodzi pomieszczenia wystawowe, pracownie naukowe, wyspecjalizowana księgarnia i centrum informacji dla turystów i pielgrzymów (fot. 11). W obrębie kompleksu klasztornego otwarto trzy ekspozycje: *Martyrion* – świadkowie wiary XX w., Velehrad na skrzyżowaniu europejskich dziejów, oraz Biblia dla małych i dużych (Ambros 2013a, 2013b). Daje to możliwość organizacji licznych imprez o charakterze kulturalnym i naukowym. Jednym z takich przedsięwzięć jest Studencki Velehrad (Studentský Velehrad) odbywający się co dwa lata i będący kilkudniowym ogólnoczeskim spotkaniem studentów katolickich. Z okazji przypadających w poszczególnych latach rocznic organizowane są specjalne imprezy i spotkania, jak np. w 2015 r. z okazji 500. rocznicy urodzin św. Teresy z Ávili i 200. roczny urodzin św. Jana Bosco (zjazd młodzieży salezjańskiej), a w 2016 r. z okazji 700. rocznicy urodzin cesarza Karola IV.

Rocznica przypadająca w 2013 r. stała się także inspiracją do prac nad powstaniem europejskiego szlaku kulturowego św. św. Cyryla i Metodego, łączącego dwie tradycje europejskiego chrześcijaństwa. Koordynatorem tych działań są władze Kraju Zlińskiego, które wraz z partnerami zagranicznymi i krajowymi w 2012 r. rozpoczęły działania w tym kierunku. Przewidziane są trzy części szlaku, realizowane w trzech odrębnych etapach, których wspólnym punktem ma być Velehrad. Pierwszy etap obejmuje sieć szlaków turystycznych i pielgrzymkowych, rozpoczynających się w ważnych pod względem kulturowym i religijnym miejscach w Republice Czeskiej (m.in. Praga), Polsce (Częstochowa, Kraków) i Słowacji (Lewocza, Nitra), wiodących

Fot. 9. Krzyż upamiętniający wizytę papieża Jana Pawła II w 1990 r. W tle fragment zabudowań należących obecnie do Gimnazjum Stojanovo (fot. R. Faracik)

Photo 9. Cross commemorating the visit of Pope John Paul II in 1990. In the background a fragment of the buildings currently owned by the Stojanovo Gymnasium (photo by R. Faracik)

Fot. 10. Kamienny słup oznaczający tajemnicę różańca na ścieżce różańcowej idącej ze Starego Miasta do Velehradu. (fot. R. Faracik)

Photo 10. Stone column indicating the mystery of the Rosary at the path of the Rosary, leading from Staré Město to Velehrad. (photo by R. Faracik)

Fot. 11. Velehradzki Dom Cyryla i Metodego – wejście do centrum informacji i stanowiska kasowego (fot. R. Faracik)

Photo 11. House of Cyril and Methodius in Velehrad – the entrance to the information centre and the ticket office (photo by R. Faracik)

Fot. 12. Archeoskansen w Modrej (fot. R. Faracik)

Photo 12. Archeoskansen in Modra (photo by R. Faracik)

do Velehradu, a dalej w kierunku granicy z Węgrami i Austrią. Drugi etap ma na celu połączenie Moraw z Rzymem przez Wenecję dwoma wariantami tras: przez Austrię i Słowenię oraz Węgry i Słowenię. Trzeci etap obejmuje realizację połączenia Moraw z Grecją, przy czym pierwotny projekt zakładał szlak wiodący z Velehradu przez Serbię i Macedonię bezpośrednio do Salonik. Obecny oficjalny projekt obejmuje szlak wiodący przez Budapeszt, Belgrad, Sofię do Stambułu, a stąd o Salonik z przedłużeniem przez Ohrydę do albańskiego Durres, skąd będzie można skorzystać z połączenia drogą morską z odcinkiem włoskim (m.in. przez port w Wenecji). Całość projektu uzupełnia sieć tras alternatywnych, z jednej strony ułatwiających połączenia między poszczególnymi odcinkami, z drugiej dających możliwość rozszerzania oferty obiektów na trasie szlaku.

Tradycje szkolnictwa katolickiego

Historia szkolnictwa w Velehradzie wiąże się przede wszystkim z jezuitami, którzy przybywają na to miejsce w 1890 r. Jeszcze z końcem XIX w. tworzą pod swoją kurałelą seminarium dla chłopców. W 1916 r. otwarto Misijný Cyrilometodejský ústav jako prywatną szkołę kościelną. Nie posiadała ona jednak praw szkoły publicznej, dlatego też jej absolwenci musieli zdawać końcowe egzaminy w gimnazjum w Pradze. W dniu 11 lipca 1919 r. papież Benedykt XV nadał velehradzkiej szkole rangę papieskiej instytucji, dzięki czemu niezmiernie wzrósł jej prestiż. W konsekwencji otrzymała ona status szkoły publicznej. W 1938 r. przyjęła oficjalną nazwę Řádové československé gymnázium Papežské koleje Tovaryštva Ježíšova na Velehradě, a funkcjonujący przy niej internat utrzymał nazwę nadaną mu w 1919 r. – Papežský misijní ústav sv. Cyrila a Metoděje pro misie slovanské.

W 1942 r. szkoła została zamknięta przez nazistów i zamieniona w centrum dla Hitlerjugend. Po wojnie, już 1 września 1945 r. otwarto ponownie szkołę. Na mocy rozporządzenia komunistycznych władz z dniem 1 września 1948 r. wszystkie szkoły prywatne stały się państwowymi, a z rokiem szkolnym 1949/1950 velehradzkka szkoła została przejęta przez gimnazjum w Uherskim Hradiszczu. Ostateczny jej koniec wiąże się z tzw. Akcją K, w wyniku której w nocy 13/14 kwietnia 1950 r. został zlikwidowany klasztor jezuitów, a na Velehrad został przeniesiony z Pragi ośrodek pomocy społecznej Vincentinum (Kovaříková, Marečková 2006).

Dopiero przemiany, które zaszły w latach 90. XX w. pozwoliły na reaktywację velehradzkiego gimnazjum. W 2001 r. biskup ołomuniecki i metropolita morawski Jan Graubner wydał akt założenia szkoły pod nazwą Stojanovo gymnázium. Po przeprowadzeniu niezbędnych prac remontowych i adaptacyjnych w dniu 1 września 2004 r. przyjęło pierwszych uczniów. W 2016 r. szkoła obchodzi uroczystie stulecie swojego istnienia (fot. 9).

Tradycje opieki społecznej w Velehradzie

Początki opieki społecznej w Velehradzie sięgają lat 20. XX w., kiedy to za sprawą arcybiskupa ThDr. Antonína Cyrila Stojana powstał dom dla pielgrzymów. Kamień węgielny został przez niego poświęcony w 1922 r., a opiekę nad tą instytucją przejęła Kongregacja Sióstr św. św. Cyryla i Metodego (powszechnie nazywanych cyrylkami), których regułę zatwierdził ostatecznie w 1927 r. arcybiskup ołomuniecki. Budynek Stojanov, gdyż pod taką nazwą jest powszechnie znany, funkcję domu pielgrzymkowego i rekolekcyjnego sprawował do 1948 r. W latach 20. powstał także dom zakonny (ul. Hradištská 142), który od 1927 r. pełnił funkcję domu opieki dla dzieci upośledzonych umysłowo. W 1952 r. większość dzieci została przeniesiona do Krnowa na Śląsku, część podopiecznych trafiła do Stojanov, który od 1948 r. przejął funkcję domu opieki dla młodzieży. Siostry wraz ze swoją matką założycielką (Marie Růžena Nesvadbová) dały początek rozwiniętej w okresie powojennym państwowej służbie opieki społecznej (Kadlíčková 2006a, 2006b).

Siostry cyrylki powróciły do Velehradu w latach 90. XX w. W 1993 r. na nowo dom zakonny stał się główną siedzibą Kongregacji. W 2000 r. do użytku oddany został po remoncie dom opieki dla sióstr emerytek wymagających stałej opieki. W 2012 r. w specjalnie wybudowanym obiekcie (Chráněné bydlení sv. Cyrila a Metoděje) zamieszkało osiem kobiet, które mimo choroby, pod opieką, mogą samodzielnie mieszkać.

Drugą niezmiernie ważną instytucją opieki jest Dům milosrdenství Vincentinum, który w 1952 r. został przeniesiony z Pragi-Brzewnowa do opuszczonego przez jezuitów velehradzkiego klasztoru. Wraz z podopiecznymi (głównie z chorobami psychosomatycznymi) przybývajú siostry zakonne z Kongregacji Sióstr Miłosierdzia św. Karola Boromeusza, zastąpione w 1958 r. przez Zgromadzenie Sióstr Boskiego Zbawiciela (siostry salwatorianki), które opiekują się ośrodkiem do 2009 r. (Marečková 2006, 2013). Dom opieki funkcjonuje do dzisiaj jako Domov pro osoby se zdravotním postižením Velehrad – Vincentinum i administrowany jest przez służby socjalne w mieście Uherské Hradišče. Zajmuje wschodnie skrzydło dawnych zabudowań klasztornych. Przez tę samą instytucję zarządzany jest także dom opieki społecznej DZP Velehrad-Buchlovská, zlokalizowany w sąsiedztwie zabytkowego centrum Velehradu. Jest to nowoczesny obiekt oddany do użytku w 2000 r. Do końca września 2015 r. funkcjonował w tym systemie jeszcze jeden obiekt DZP Velehrad-Salašská. W Velehradzie funkcjonuje także dom dla księży emerytów Marianum.

Velehrad jako ośrodek turystyki

Początków turystyki na Velehradzie należy upatrywać w ruchu pielgrzymkowym i poznawczych odwiedzinach tego miejsca związanych z dziewiętnastowiecznym

ruchem odrodzenia narodowego i wskrzeszeniu tradycji cyrylo-metodiańskiej, co trwało do rozpoczęcia II wojny światowej, a w ograniczony sposób także podczas wojny i w pierwszych latach powojennych. Już w latach 20. i 30. XX w. w miejscowości zaczęła się rozwijać funkcja wypoczynkowa, związana m.in. z organizacją pobytów grup młodzieżowych oraz rodzin. Powstało wówczas np. pierwsze otwarte kąpielisko. Po zamknięciu klasztoru przez komunistyczny rząd i zamianie funkcji całego kompleksu na działalność opiekuńczo-wychowawczą turystyczne wykorzystanie dziedzictwa kulturowego Velehradu było mocno ograniczone. W latach 50. i 60. XX w. uwaga władz oraz instytucji naukowo-kulturalnych w dużej mierze skierowana była na odkrycia archeologiczne i badania naukowe na stanowiskach kultury wielkomorawskiej w obrębie Starego Miasta oraz Uherskego Hradiště, dzięki czemu do użytku zostały oddane rezerваты archeologiczne w obrębie wykopalisk. Velehrad, położony u podnóża Chřibów, stawał się stopniowo miejscowością o charakterze wypoczynkowym. W latach 70. do użytku oddano kemping położony nad Salašską ok. 2 km od centrum wsi w górę rzeki. Do dyspozycji wypoczywających znajdował się leżący w pobliżu staw pełniący funkcję kąpieliska. Ośrodek ten w zmodernizowanej formie funkcjonuje do dzisiaj.

Dla rozwoju funkcji turystycznej także przełomową datą był 1990 r., związany z wizytą papieską. Coraz większe zainteresowanie Velehradem oraz odnowienie tradycji pątniczych spowodowało stopniowy rozwój infrastruktury turystycznej, przy czym jej dynamiczny rozwój zaczął się po 2000 r. Kluczową inwestycją jest oddana do użytku w 2004 r. rekonstrukcja osady słowiańskiej z IX w. w Modrej (Archeoskanzen Modrá), która z czasem rozrastała się o kolejne obiekty wraz z całym zapleczem gastronomiczno-hotelowym (fot. 12). Obecnie jest to wielofunkcyjny obiekt, który oprócz wspomnianego skansenu dysponuje hotelem (50 miejsc noclegowych), restauracją oraz salami bankietowo-konferencyjnymi. Nową inwestycją jest Centrum Tradycji Regionu Slovacko (Centrum slováckých tradic), w którym odwiedzający mogą poznać smak produktów regionalnych, zwłaszcza spirytualiów – wina i śliwownicy. Funkcjonuje tutaj pokazowa destylarnia śliwownicy (czes. *pálenice*), a zamiarem właścicieli jest stworzenie tzw. slivotéki, w której możliwe byłoby zapoznanie się z różnymi rodzajami śliwovic oraz degustacja tego trunku (na wzór enoteki/winoteki).

W bezpośrednim sąsiedztwie skansenu znajduje się centrum przyrodnicze Živá voda, której zadaniem jest przybliżenie odwiedzającym świata roślin i ryb słodkowodnych żyjących w rzekach, stawach i mokradłach tego obszaru. Integralną częścią ekspozycji jest podwodny tunel umożliwiający zapoznanie się ze światem podwodnym, zwłaszcza ryb. W okresie letnim funkcjonuje także kąpielisko dla dzieci. Bazę turystyczną Modrej uzupełnia leżący nieopodal skansenu hotel U Velehradu, dysponujący 45 miejscami noclegowymi.

Zarówno skansen, jak i Živá voda znajdują się w obrębie katastralnym wsi Modra, przy czym ta część wsi przylega bezpośrednio do drogi ze Starego Miasta i łączy

się z zabudową samego Velehradu, tworząc jeden ciąg osadniczy. Dzięki temu w przestrzeni wyróżnić można dwie wyraźne części – religijną i pałacową Velehradu oraz *stricte* turystyczną w Modrej – połączone ciągiem komunikacyjnym drogi oraz ścieżki różańcowej. Obie strefy – swoiste *sacrum* i *profanum* – oddzielone są od siebie kompleksem stawów i niezabudowanej przestrzeni, dzięki czemu z Modrej otwiera się perspektywa na założenie klasztorne i leżące w tle wzniesienia Chřibów.

W samym Velehradzie funkcjonuje czterogwiazdkowy hotel Mlýn, leżący obok zespołu klasztorne. Posiada 27 pokoi o łącznej pojemności około 50 miejsc noclegowych. Dysponuje zapleczem konferencyjnym i strefą odnowy biologicznej. Znajduje się na miejscu dawnego młyna wchodzącego w skład cysterskich zabudowań gospodarczych (młyn spłonął w pożarze w 1723 r, po czym został odbudowany i sprzedany w 1784 r. prywatnemu nabywcy). Bazę noclegową Velehradu uzupełniają pokoje i domy do wynajęcia oraz miejsca noclegowe oferowane przez instytucje religijne, w tym Poutní a exerciční dům Stojanov oraz wspomniany wcześniej kemping. Z okazji jubileuszu 2013 r. oddano do użytku w centrum wsi zmodernizowane centrum informacji turystycznej wraz z salą wystawową (drugi punkt informacji znajduje się w Domu Cyryla i Metodiego) (fot. 13).

Fot. 13. Centrum obsługi ruchu turystycznego w Velehradzie (fot. R. Faracik)

Photo 13. Visitor information centre in Velehrad (photo by R. Faracik)

Współcześnie Velehrad i Modra swoją ofertę kierują także do turystów aktywnych, w tym turystów rowerowych. Przez centrum wsi przechodzą trasy rowerowe o znaczeniu regionalnym i lokalnym (m.in. nr 5018, 5019, 5050, 5150). Szlaki turystyki pieszej wiodą w wyższe partie Chřibów, pod tym względem szczególnie atrakcyjna jest dolina górnej Salaški. Obie miejscowości znajdują się także na trasach prowadzących do sąsiednich atrakcji turystycznych, w tym m.in. do zamków Buchlov i Buchlovice oraz muzeum ceramiki w Tupesach.

Podsumowanie

Mimo że tradycja cyrylo-metodiańska nie miała bezpośredniego związku z powstaniem klasztoru w Velehradzie, stała się silnym elementem określającym tożsamość tego miejsca i jego postrzeganie przez mieszkańców ziem Korony Czeskiej i krajów sąsiednich. To swoiste *genius loci* stało się siłą napędową procesów, które przez kolejne wieki kształtowały krajobraz kulturowy samego Velehradu, jak i jego najbliższej okolicy. Pojawiające się kolejno na tym terenie zjawiska społeczno-kulturowe, a także zaistniałe wydarzenia historyczne powodowały nawarstwianie się nowych elementów kulturowych odpowiedzialnych za ukształtowanie współczesnego krajobrazu kulturowego. Dziś pozwala to na wydzielenie specyficznych sfer krajobrazu kulturowego, które z powodu wielokontekstowości poszczególnych elementów nakładają się na siebie i stanowią *continuum* czasowo-przestrzenne. Ich wyznacznikiem jest zespół klasztorny i data jego fundacji. Do zidentyfikowanych sfer należą:

- sfera natury (*naturae*), związana m.in. z cysterskimi kompozycjami krajobrazowymi wynikłymi z lokacji klasztoru;
- sfera dziedzictwa (*hereditas*), zwłaszcza archeologicznego, które w rezultacie legło u początków tradycji cyrylo-metodiańskiej tego miejsca;
- sfera świętości (*sacrum*), obejmująca wszystkie elementy związane z kultem religijnym i czcią oddawaną Bogu, z których szczególna rola przypada bazylice pw. Wniebowzięcia NMP oraz św. św. Cyryla i Metodego;
- sfera formacji duchowej (*formatio*), wiążąca się z istnieniem w tym miejscu szeregu instytucji zakonnych (od XII w. do dzisiaj) oraz tradycji ekumenicznych Velehradu;
- sfera pielgrzymowania (*peregrinatio*), związana z pątnikami przybywającymi do Velehradu jako głównego ośrodka pielgrzymkowego w kraju;
- sfera kultury i sztuki (*ars*), reprezentowana przez instytucje i wydarzenia o charakterze artystycznym oraz imprezy kulturalne dla szerokich grup odbiorców;
- sfera edukacji (*educatio*), związana m.in. z tradycjami szkolnictwa katolickiego;
- sfera opieki (*cura*), która od około 100 lat obecna jest w Velehradzie, a od 1950 r. jest jednym z najbardziej widocznych elementów życia społecznego miejscowości;

– sfera turystyki i wypoczynku (*periegesis*), rozwijająca się zwłaszcza po II wojnie światowej, której współczesnym wyznacznikiem są m.in. duże obiekty o charakterze turystycznym, nawiązujące po części do tradycji historycznych.

Współczesny krajobraz kulturowy Velehradu jest wynikiem przenikania się poszczególnych tradycji uwarunkowanych wydarzeniami historycznymi i politycznymi. Szczególna rola przypada tradycji wielkomorawskiej, związanej z powstaniem pierwszej słowiańskiej wspólnoty państwowej i początkami ewangelizacji narodów słowiańskich, co zaowocowało wykształceniem się odrębnego kręgu kulturowego ówczesnej Europy. Kolejną była tradycja cysterska, związana z powstaniem klasztoru i funkcjonowaniem wspólnoty zakonnej, intensywnie przyczyniającej się do rozwoju społeczno-gospodarczego i kulturowego regionu. Kasata klasztoru w wyniku reform józefińskich paradoksalnie w konsekwencji przyczyniła się do rozwoju tradycji cyrylo-metodiańskiej, która w XIX w. stała się jednym z zarzewi czeskiego odrodzenia narodowego. Okres ten ma także decydujące znaczenie dla ukształtowania się tożsamości współczesnego Velehradu jako ważnego miejsca życia religijnego Moraw i całej Republiki Czeskiej zwłaszcza w kontekście ekumenizmu. Te trzy główne tradycje, zaznaczające się wyraźnie w Velehradzie do II wojny światowej, zostały zaburzone, a w zasadzie w dużej mierze wyrugowane z bytu w okresie rządów komunistycznych w Czechosłowacji, przy czym tradycje ośrodka religijnego pozostały w świadomości Morawian, co przejawiało się w peregrynacji do tego miejsca pojedynczych osób lub zorganizowanych grup, zwłaszcza w okresach o doniosłym znaczeniu dla społeczeństwa. Niewątpliwie kluczową rolę w odnowieniu życia religijnego Velehradu odegrała papieska wizyta w 1990 r. Dała ona wyraźny asumpt do rozwoju tego miejsca w nawiązaniu do wcześniejszych tradycji znaczącego ośrodka pątniczego i ekumenicznego miejsca spotkań ludzi Wschodu i Zachodu – zarówno pielgrzymów, jak i zwykłych turystów oraz każdego odwiedzającego, otwartego na szerokie spektrum wartości płynących z wielowiekowej tradycji miejsca.

Literatura

- Ambros P., 2013a, *Krátký průvodce novou expozicí Velehrad na křižovatkách evropských dějin*, Ročenka Matice velehradské, 61–66.
- Ambros P., 2013b, *Stručný průvodce expozicí Bible pro malé i velké*, Ročenka Matice velehradské, 67–78.
- Białoskórska K., 1992, *Czy o wyborze miejsca na założenie opactwa cysterskiego decydowały zawsze wskazania reguły? Między teorią i rzeczywistością*, [w:] J. Strzelczyk (red.), *Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań, 149–178.
- Biernat S. (red.), 2008, *Dźwięk w krajobrazie jako przedmiot badań interdyscyplinarnych*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec, 11.
- Biernat S., 2015, *Dźwięk w krajobrazie. Podejście geograficzne*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.

- Chmielewski T.J., 2012, *Systemy krajobrazowe. Struktura, funkcjonowanie, planowanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Cílek V., 2005, *Krajiny vnitřní a vnější*, Dokořán, Praga.
- Cílek V., 2007, *Makom. Kniha měst*, Dokořán, Praga.
- David P., Soukup V., 2008, *Velká turistická encyklopedie. Zlínský kraj*, Knižního klub, Praga.
- Galuška L., Vaškových M., 2002, *Památník Velké Moravy*, Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti, Uherské Hradiště.
- Gajek J.S., Górka L., 1991, *Cyryl i Metody. Apostołowie i nauczyciele Słowian, Część 1. Studia, Część 2. Dokumenty*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin.
- Gojda M., 2000, *Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny*, Academia, Praga.
- Gojda M., 2007, *Krajina jako palimpsest*, [w:] J. Němec, F. Pojer (red.), *Krajina v České republice*, Consult, Praga, 36–43.
- Górka L., 1995, *Dziedzictwo ojców. Ekumeniczny charakter tradycji velehradzkiej*, Verbinum, Warszawa.
- Górka L., 2006–2007, *Velehrad – symbol pojednania. W setną rocznicę inicjacji kongresów velehradzkich (1907–2007)*, Studia Teologiczne, LIII–LIV, 7, 73–86.
- Hadač E., 1982, *Krajina a lidé*, Academia, Praga.
- Hájek T., Jech K. (red.), 2000, *Kulturní krajina, aneb proč ji chránit? Téma pro 21. století*, Ministerstvo životního prostředí, Praga.
- Hendrych J., 2002, *Historická kulturní krajina – krajina jako památka*, [w:] T. Hájek (red.), *Tvář naší země – krajina domova 2. Krajina jako kulturní prostor*, Studio JB, Lomnice nad Popelkou, 114–123.
- Hudec P., 2014, *Kaple sv. Jana Nepomuckého na Velehradě*, Ročenka Matice velehradské, 79–84.
- Hudec P., 2015, *Kaple svatého Vendelína na Velehradě*, Ročenka Matice velehradské, 68–69.
- Kadlíčková L., 2006a, *Stojanov a Kongregace sester sv. Cyrila a Metoděje*, [w:] B. Rašticová, M. Pojzl, J. Čoupek (red.), 2006, *Velehrad dějiny obce*, Obec Velehrad, Velehrad, 140–150.
- Kadlíčková L., 2006b, *Ústav sociální péče pro mládež – Stjanov*, [w:] B. Rašticová, M. Pojzl, J. Čoupek (red.), 2006, *Velehrad dějiny obce*, Obec Velehrad, Velehrad, 186–187.
- Kobyliński Z., 2014, *Krajobraz jako paměť*, [w:] J. Wysocki (red.), *Konserwacja zapobiegawcza środowiska 2. Krajobraz kulturowy*, Archeologia Hereditas, Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej, 3, 13–22.
- Kovářková T., Marečková M., 2006, *Gymnázium*, [w:] B. Rašticová, M. Pojzl, J. Čoupek (red.), *Velehrad dějiny obce*, Obec Velehrad, Velehrad, 150–152.
- Labuda G., 1988, *O obrzędku słowiańskim w Polsce południowej, czyli Kraków biskupi przed r. 1000*, [w:] *Studia nad początkami państwa polskiego*, Wydawnictwo UAM, Poznań, II, 83–166.
- Labuda G., 1994, *Czeskie chrześcijaństwo na Śląsku i w Małopolsce w X i XI wieku*, [w:] *Chryściantyzacja Polski południowej*, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków, 73–98.
- Lacko M., 2011, *Svätý Cyril a Metod*, Vydavateľstvo Dobrá kniha, Trnava.
- Lapka M., 2009, *Úvod do sociologie krajiny*, Karolinum, Praga.

- Marečková M., 2006, *Ústav sociální péče pro dospělé – Vincentinum*, [w:] B. Rašticová, M. Pojzl, J. Čoupek (red.), 2006, *Velehrad dějiny obce*, Obec Velehrad, Velehrad, 187–188.
- Marečková M., 2013, *Historie sociální péče na Velehradě*, Domov pro osoby se zdravotním postižením Velehrad – Vincentinum, Velehrad.
- Matoušek V., 2010, *Čechy krásné, Čechy mé. Proměny krajiny Čech v době industriální*, Krigl, Praga.
- Milecka M., 2010, *Doliny cysterskie – historia i współczesność*, [w:] C. Chylińska, J. Łach (red.), *Studia krajobrazowe a ginąc krajobrazy*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, 63–71.
- Myga-Piątek U., 2001, *Spór o pojęcie krajobrazu w geografii i dziedzinach pokrewnych*, Przegląd Geograficzny, 73, 1–2, 163–176.
- Myga-Piątek U., 2008, *Between tradition and modernity of cultural landscape research. Discussion on methodology*, [w:] V. Andreychouk (red.), *Methodology of landscape research*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, Sosnowiec, 975–91.
- Myga-Piątek U., 2012, *Krajobrazy kulturowe. Aspekty ewolucyjne i typologiczne*, Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Nora P., 1984–1992, *Les Lieux de mémoire*, t. 1–3, Gallimard, Paryż.
- Ostaszewska K., 2002, *Geografia krajobrazu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Pavlík M., 2013, *Cyril a Metoděj – Apoštolové Slovanů*, Český národní fond kultury, Praga.
- Plit F., 2011, *Krajobraz kulturowy – czym jest?*, Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa.
- Pojzl M., 1990, *Velehrad. Stavební památky bývalého cisterciáckého kláštera*, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Brno.
- Pojzl M., 1997, *Velehrad v památkách osmi staletí*, Nakl. T.R.S., Praga.
- Pojzl M., 2005, *Velehrad. Sv. Cyril a Metoděj v ikonografii baziliky*, Historická společnost Starý Velehrad, Velehrad.
- Pojzl M., 2006a, *Cisterciácký klášter a počátky obce*, [w:] B. Rašticová, M. Pojzl, J. Čoupek (red.), *Velehrad dějiny obce*, Obec Velehrad, Velehrad, 57–86.
- Pojzl M., 2006b, *Duchovní správa a poutě v době totality*, [w:] B. Rašticová, M. Pojzl, J. Čoupek (red.), *Velehrad dějiny obce*, Obec Velehrad, Velehrad, 177–186.
- Pojzl M., 2006c, *Náboženský život a duchovní správa*, [w:] B. Rašticová, M. Pojzl, J. Čoupek (red.), *Velehrad dějiny obce*, Obec Velehrad, Velehrad, 127–146.
- Pojzl M., 2006d, *Otázka velehradská*, [w:] B. Rašticová, M. Pojzl, J. Čoupek (red.), *Velehrad dějiny obce*, Obec Velehrad, Velehrad, 49–56.
- Pojzl M., 2007, *Przewodnik po Velehradzie*, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří.
- Rašticová B., Pojzl M., Čoupek J. (red.), 2006, *Velehrad dějiny obce*, Obec Velehrad, Velehrad.
- Sádlo J., 1994, *Krajina jako interpretovaný text*, [w:] J. Beneš, V. Brůna, *Archeologie a krajinná ekologie*, Nadace Projekt Sever, Most.
- Sádlo J., Pokorný P., Hájek P., Dreslerová D., Cílek V., 2005, *Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji krajiny Českých zemí*, Malá Skála, Praha.
- Słownik języka polskiego PWN*, www.sjp.pwn.pl (15.05.2016).

- Wachowski K. (red.), 1997, *Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Wyrwa A.M., 1992, *Rozprzestrzenianie się cystersów w Europie Zachodniej i na ziemiach polskich*, [w:] J. Strzelczyk (red.), *Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań, 25–54.

Robert Faracik
Uniwersytet Jagielloński
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
ul. Gronostajowa 7, 30-387 Kraków
robert.faracik@uj.edu.pl

